

Cultuurhistorie, een stevige bodem onder uw plan

Al het Nederlandse landschap is cultuurhistorie En daarmee bepalend voor de Nederlandse identiteit. Schoffel dat niet onder, maar benut het!

Door Geertje Korf en Els Romeijn

Over de auteurs

drs. G. Korf werkt als werkgroepsecretaris bij de Commissie voor de milieueffectrapportage

drs. E. Romeijn werkt als consultant planvorming en ruimtelijke ordening bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Het artikel is geschreven op persoonlijke titel.

Bodemsoort en landschap zijn medebepalend geweest voor menselijk gedrag in het verleden. Bijvoorbeeld bij vragen als 'waar ga je wonen, welke gewassen kan je verbouwen, waar vind je goede weidegrond voor je vee?'. Dat menselijke gedrag heeft vervolgens weer zijn sporen gedrukt op zowel bodem als landschap. De mens kapte bomen, bouwde huizen en steden en beïnvloedde het landschap. Door allerlei manieren van grondgebruik eeuwenlang vol te houden droeg hij zo ook weer bij aan de vorming van verschillende bodems.

Nu is de mens nooit opgehouden zijn omgeving te beïnvloeden. Sterker nog, het tempo waarin hij zijn omgeving verandert komt hoger en hoger te liggen en strekt zich verder en verder uit, tot aan wereldwijde klimaatbeïnvloeding toe. Maar dat valt buiten de scope van dit artikel. Ook op iets beperktere schaal, zeker in Nederland, lijkt het alsof wij niets liever doen dan schuiven met (of in) de ruimte. Door al het geschuif wordt de weerslag van menselijk handelen uit vroeger tijd vervangen door een modernere omgeving. Totdat onze omgeving ons plotseling onbekend voorkomt en we van de weeromstuit grote waarde gaan hechten aan plaatsen waar we die cultuurhistorische overblijfselen nog

wel herkennen. Om het schuiven met de ruimte wat georganiseerd te laten verlopen hebben we allerlei regels en procedures opgesteld en ook daarin hebben die geliefde 'cultuurhistorische waarden' een plek gekregen.

De cultuurhistorie wordt (vreemd genoeg) door planvormers als 'zachte waarde' gezien, in tegenstelling tot bijvoorbeeld lucht en geluid die (hoewel fysiek een stuk minder grijpbaar!) als 'hard' worden beschouwd. Zo 'zacht' is cultuurhistorie echter niet: in vrijwel alle regelgeving met betrekking tot ruimtelijke ordening staat nadrukkelijk dat cultuurhistorische waarden moeten worden meegewogen. Het zachte zit 'm er meer in dat bij zo'n veelomvattend begrip niet altijd direct duidelijk is wat er nu echt belangrijk is. Dat is in de regelgeving dan ook nadrukkelijk overgelaten aan de boordeling van de overheid. En werpt (dus) de nodige vragen op. Want hoe bepaalt de overheid wat belangrijk is? En hoeveel (duur!) onderzoek moet je doen om een verantwoord besluit te kunnen nemen?

RUIMTELIJKE PLANVORMING

In de ruimtelijke planvorming keren vier vragen in alle stadia telkens terug:

1. Wat gaat er gebeuren? Bij cultuurhistorie hebben we het meestal over de fysieke ruimte. Dus om te bepalen of er zaken geschaad kunnen worden moet nagegaan worden welke fysieke veranderingen in de ruimte op stapel staan. Die zijn niet altijd evident. Wordt het grondwaterpeil verlaagd? Dat kan funderingen van monumenten en archeologische vindplaatsen aantasten. Komt er meer zuurstof in de bodem? Ook dat kan archeologische

FOTO 1. IN DE OPGRAVING ENKHUIZEN-KADIJKEN ZIJN HONDERDEN VAN DERGELIJKE KUILEN GEVONDEN. ZE DIENDEN VOOR DRAINAGE, WATERVOORZIENING EN OP 'T LAATST ALS AFVALPUT.

FOTO 2. OM IEDER BRONSTIJD-HUIS WORDEN HUISGREPPELS GEVONDEN. DEZE WAREN VOOR DE DRAINAGE VANAF HET DAK EN ALS ERFAFSCHIEDING.

FOTO 3. IN HUISGREPPELS IS VEEL AFVALMATERIAAL TERECHTGEKOMEN. DIT ORGANISCHE MATERIAAL IS DUIDELIJK HERKENBAAR IN DE KALKRIJKE KWELDERAFZETTINGEN. HIER ZIJN MEERDERE HUIZEN MET GREPPELS NA ELKAAR OVER ELKAAR HEEN GEBOUWD.

sporen uitwissen. Moeten er misschien geluidsschermen geplaatst worden? Die kunnen een groter effect hebben op de beleving van het landschap dan de ingreep zelf.

2. Hoe 'flexibel' is het plan? Soms kunnen kleine planwijzigingen betekenen dat cultureel erfgoed gespaard blijft. Maar soms zit de besluitvorming nu eenmaal zo rigide in elkaar dat kleine planwijzigingen niet meer mogelijk zijn. Dan is het zaak om vooraf te weten met welke cultuurhistorische zaken je te maken krijgt.

3. Wat is er al bekend over de locatie? Vaak is er al een schat aan informatie beschikbaar. Er zijn verschillende landelijke, provinciale en vaak gemeentelijke waardenkaarten. Maar vergeet ook het 'lokale geheugen' niet! Zowel gebruikers en bewoners van het gebied als lokale oudheidkundige verenigingen en dergelijke kunnen (soms zeer gedetailleerde) informatie verschaffen. Juist in een vroeg stadium van planvorming kan zulke informatie op 'keukentafel-niveau' zeer veel opleveren!

4. En dan die hele belangrijkste vraag: Wat brengt het op? Welke elementen kunnen een meerwaarde betekenen voor het plan? Dat is vaak niet alleen een esthetische, maar ook een economische meerwaarde. Cultureel erfgoed is een drager van de identiteit en herkenbaarheid van de ruimte. Daarmee is het een krachtige opwekker van emotie en emotie levert (bijna) altijd geld op. De afgelopen jaren is uit diverse onderzoeken gebleken dat het behouden en gebruiken van cultuurhistorische elementen economisch winstgevend is. Een andersoortige winst is dat benadrukken of zichtbaar maken van cultuurhistorische kenmerken en elementen heel vaak hand in hand gaat met het benutten of zichtbaar maken van kenmerken van de bodem. Dat komt natuurlijk doordat die bodem zo lang sturend is geweest voor menselijke activiteiten. Denk aan het herstel van vloeiveiden, bijvoorbeeld op Landgoed Hof Espelo. Herstel van het oude cultuurlandschap wordt hier gekoppeld aan het waterbergend vermogen van de bodem ten behoeve van waterbeheer: een win-win-win-situatie.

Voorwaarde is wel dat vroeg genoeg geïnventariseerd wordt wat er aanwezig is. Als de planvorming al ver is voortgeschreden is inpassing vaak niet meer mogelijk. En daar zit hem meteen ook de pijn want de kost gaat nu eenmaal voor de baat uit. Juist in barre tijden van bezuinigingen is de verleiding groot om zoveel mogelijk 'overbodige luxe' in het voortraject te schrappen. Dat levert een minder leuk project op, maar hé, het is crisis!

HANDREIKINGEN

Om het de bestuurder en de ambtenaar iets makkelijker te maken zijn er de afgelopen jaren tal van methodieken en handreikingen voor de praktijk verschenen. Twee recente zijn de

'Handreiking Erfgoed en Ruimte' van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en de 'Factsheet cultuurhistorie in milieueffectrapportage' van de Commissie voor de m.e.r. Beide zijn niet bedoeld als het voorschrijven van een methodiek, maar willen aanrijpingspunten bieden voor de praktijk.

De Handreiking Erfgoed en Ruimte is een digitaal product met links naar aanverwante websites en downloadbare documenten. Verschillende routes leiden naar advies hoe in een bepaalde fase van de planvorming het beste met cultuurhistorie omgegaan kan worden. Invalshoeken zijn bijvoorbeeld het spoor van ambitie en beleid, het juridisch-instrumentele spoor, het communicatiespoor, het financiële spoor en veelgestelde vragen, zoals:

- Wat is de rol van welstands- en monumentencommissie?
- Hoe bescherm je cultuurhistorische waarden wanneer er in afwijking van het bestemmingsplan wordt gebouwd?
- Welke informatie kan een erfgoedambtenaar aanleveren aan de collega van ruimte die een structuurvisie of bestemmingsplan op gaat stellen?
- Wat betekenen de nieuwe Wro en Bro voor cultureel erfgoed in een bestemmingsplan?

De Handreiking biedt een matrix waarin per 'erfgoed-waarde' is aangegeven hoe deze het best in een bestemmingsplan geborgd kan worden. In een stappenplan is precies na te zoeken wat in welk stadium van planvorming verplicht is vanuit rijk, provincie en/of gemeente en wat optioneel is. Ook zijn er op de website goede voorbeelden te vinden van structuurvisies, bestemmingsplannen, inventarisaties, waardenkaarten, erfgoedverordeningen, etc.

Wij doen niets liever dan
schuiven met de ruimte...

De factsheet van de Commissie m.e.r. gaat vanzelfsprekend vooral in op milieueffectrapportage In beknopte vorm worden zowel procedurele als inhoudelijke aandachtspunten geschetst. Ter illustratie is ook een praktijkvoorbeeld uitgewerkt.

Er zijn dus hulpmiddelen genoeg om het geschuif met ruimte in vroeger tijden, en het landschappelijke en bodemkundige resultaat daarvan, te gebruiken als drager voor onze huidige planvorming. Eén vraag blijft staan: is de Nederlandse mens tegenwoordig in staat om zo lang een manier van grondgebruik vol te houden, dat daardoor ook weer nieuwe bodems ontstaan? De tijd zal het leren...

BRONNEN

1. Bade, Tom, Smid, Gerben, 2008: Eigen Haard is Goud Waard: Over de economische baten van cultuurhistorisch erfgoed. Kenniscentrum Triple E in opdracht van de gemeenten Arnhem, Rotterdam, Leiden, Delft, Buren en Alkmaar, het Nationaal restauratiefonds, de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en Projectbureau Belvedere.
2. Ruijgrok, Elisabeth, 2008: Cultuurhistorie: omdat het wat waard is! Essay in de bundel: Het cultuurhistorisch argument, Projectbureau Belvedere.
3. Belvedere nieuwsnr. 26 (2005).
4. www.cultureelerfgoed.nl/handreikingerfgoedenuimte.
5. www.commissiemer.nl/publicaties/factsheets.
6. www.projectenbankcultuurhistorie.nl/projecten/herstel-vloeiveiden-landgoed-hof-espelo.
7. Foto's opgraving Enkhuizen-Kadijken 5B, Bronstijd-nederzetting (1575-1200 voor Chr.), Els Romeijn.